
Marina Simić

Predbračni život devojaka u patrijarhalnom tradicijskom društvu: zamišljeni i ostvareni red kulture

Na osnovu analize predbračnog života devojaka opisanog u etnografskim monografijama iz prve polovine XX veka ustanovila sam postojanje dva kulturna reda: zamišljenog i ostvarenog. Upoređujući monografije i uočavajući unutrašnje protivrečnosti opisa može se zaključiti da su naši etnografi insistirali na zamišljenom redu kulture, dajući idealizovanu sliku "srpskog sela" i društvenih odnosa.

Uvod

Opisujući "naš narodni život", etnografske monografije nastale u prvoj polovini XX veka uglavnom daju idealizovanu sliku srpskog sela i tradicijskog društva koju čini strogo definisan model ponašanja najčešće označen kao *moralan*. Međutim, i u nekim od tih monografija javljaju se podaci koji se u dati model ne uklapaju. Na osnovu protivrečnosti između podataka koje nudi idealni model i podataka koje, o nešto drugačijem "stanju stvari" u realnom životu, daju ove monografije, može se pretpostaviti da je i naša patrijarhalna kultura počivala na dva osnovna reda koje Levi-Stros označava kao *zamišljeni* i *ostvareni*. (Levi-Strauss 1989; up. Rihtman-Auguštin 1981, 1984). Cilj ovog rada je da se odnos između ta dva nivoa prikaže na primeru jednog kulturnog segmenta – predbračnog života devojaka u srpskom patrijarhalnom tradicijskom društvu.

Materijal

Za ilustriranje teze o postojanju dva nivoa tradicionalne kulture izabrala sam dve monografije iz edicije "Život i običaji naroda Srpskog", pokrenute u okviru *Srpskog etnografskog zbornika*. To su: "Srpski narodni običaji iz Sreza Boljevačkog" Savatija Grbića (1909) i "Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi" D. Đorđevića (1958). Ove monografije iz-

Marina Simić (1978),
Valjevo, *Oslobodilaca Valjeva 39, student 1. godine etnologije*

abrane su kao reprezentative za dva različita kulturna modela koje uslovno možemo označiti kao “liberalni” i “konzervativni”. Ostale monografije navedene u literaturi korišćene su kao referentni sistem za date modele.

Izabrani segment tradicionalne kulture obrađen je po sledećim kategorijama koje su uočene kao jasno izdvojene u navedenim monografijama:

- susreti mladića i devojaka
- ašikovanje
- rađanje vanbračne dece
- otmice i prebezi
- provera mladine nevinosti prve bračne noći.

Susreti devojaka sa mladićima

U boljevačkom kraju, piše Savatije Grbić, svaka majka pazi na kretanje svoje kćerke i savetuje je da čuva obraz sebi i svojim roditeljima. Međutim, to ne znači da je kretanje devojaka bez pratnje roditelja ili muških rođaka strogo zabranjeno. Postoji veliki broj običaja kao što su mobe, crkvene slave, kola, prela, berbe i sl. koji omogućavaju mladićima i devojka da se sreću i razgovaraju. Ovi institucionalizovani susreti bili su, kao zvanično priznati, podložni kontroli zajednice. Ovi susreti su obično veoma veseli. Tako, na primer, govoreći o komišanju kukuruza, Grbić kaže: “Svaki momak opet gleda da sedne do svoje devojke, drugi opet momci preotimaju im mesto i tako ide šala, zadirkivanje, prkošenje i smeh (Grbić 1909). Međutim, takođe se navodi da prilike za susrete nisu bile retke i van ovih radnih običaja: “Nedeljom i praznikom devojke idu na igru ili na seosko oro, gde sa momcima igraju do mraka. Na igru idu obično drugarica sa dugaricom, a tako isto se i vraćaju, samo što ih tada prate i momci. Momci prate devojke do same kuće, a posle idu kod česme ili kod kladenca, i tu opet čekaju devojke, kad dođu po vodu. Tu se razgovaraju, šale, prskaju vodom: momci prosipaju devojka vodu, i inače ih kao kinje, pa se najposle rasture.” (ibid. 145).

Prilikom ovakvih susreta dolazi do uspostavljanja veza između mladića i devojaka, pa “i kod najstrožih roditelja, koji to zabranjuju, devojka ima svog momka, sa kojim se voli ili, kako narod kaže, živi” (ibid.). Devojka može imati i više momaka i obratno. Ako im uspeva da takve veze održe istovremeno, mladi su veoma ponosni. Oni se često sastaju na skrovitim mestima da ašikuju.

U monografiji o Leskovačkoj Moravi drugačije se govori o odnosima devojaka i mladića. Autor najpre navodi da je situacija do oslobođenja od Turaka 1912. godine bila znatno drugačija. “Devojka se ranije nije mnogo viđala na ulici. To je bilo stidno. Devojka dođe do ulaznih vrata (‘kapidžika’), tu stane i to ne sama, te tako može pogledati na ulicu malo. Čak ako se na tom mestu često viđa, to već nije pristojno. Momak će proći

ulicom ('šorom') i jedva ako uspe da baci umilni pogled na ono mesto gde stoji devojka.

Jedino su momci i devojke mogli da se bolje vide i porazgovaraju u kolu ('na oro'). (...)

Sad je u tom pogledu drukčije. (...) U mnogim selima, naročito s desne strane Morave uvedene su večernje šetnje ('korzo'). Na ovim skupovima dolazi do intimnijeg razgovora, posle koga dolazi do češćih sastanaka i susreta. Ako jedno prema drugom uzajamno iskažu naklonost, onda su se oni zavoleli. Mladi se onda 'koriv', oni su 'kornici', 'l'žev se', 'varav se', 'orativ', 'idev', oni su 'zavolnici'. Korenici se zareknu jedno drugom na vernost i da će se uzeti. Devojka daje momku čarape ili peškir, tajno, da niko ne zna, u znak pristanka da će poći za njega. On njoj kupuje šećer i voće pa mu veruje da će je uzeti (O običajima ovakvog darivanja između devojaka i mladića govori i S. Grbić, prim. aut). Ako momak ostavi devojku sa kojom je duže vreme 'oracija', smatra se da je učinio greh. Ako je devojka ostavila momka, ona je kriva što ga je 'lagala', zašto mu je pojela toliki šećer, pa mu i čarape dala" (Đorđević 1958).

Đorđević dalje piše da "roditelji muškarca strogo ne drže. Rekao bih da on ima isuviše slobode. Muškarcu je vele 'sram pod petu', a devojci 'na obraz', zbog toga na žensko se mnogo pazi, da se ne 'izbruka', da se ne posmeši. Na devojačko kretanje ne paze samo njeni ukućani, nego i njena rodbina. Ima ljudi koji kažu da devojku ne treba naročito odevati, jer je ženskom čeljadetu i 'aljinka dušmanin'. Da bi se devojka učuvala, naročito u 'lude godine' (16-17 god), nju treba i tući ako ustreba, jer 'na žensko dete i mesto gde sedne treba da se bije'" (ibid).

Slične podatke nalazimo u još nekim monografijama iz jugoistočne Srbije. Mladi u Vranjskom pomoravlju pre oslobođenja od Turaka "sramili su se, stideli i skrivali međusobno, jer je bilo nedostojno da javno, pred drugima razgovaraju, da se jedni sa drugima druže. Čak i u poljskim radovima izdvajale su se grupe po polu i uzrastu. Upoznavali su se i begenisali samo izdaleka, preko drugih" (Nikolić-Stojančević, 1974). Ističe se, međutim, da su se stvari u novije vreme i ovde dosta promenile i da je "sve više poverenja među mladima" (ibid.). I u nekim drugim sredinama gde mladići i devojke ne razgovaraju javno ipak se kaže: "Nisu one takve. Ima kod njih mnogo živosti i strasti koja se ispoljava na drugim mestima i u drugim prilikama" (Filipović, 1939).

U veoma zanimljivoj monografiji o životu i običajima Popovaca, koja ima odlike i "liberalnog" i "konzervativnog" modela, navodi se sledeće: "Ljeti, svečanim danima, omladina ide u grupama na derneke, a kad nema derneka, ide na polje ili u brdo, gde provodi ljubav, igra i pjeva. U jesen i zimu, za vrijeme dugih noći, omladina sijedi po kućama, igra se raznih igara i zabavlja" (Mićović 1952).

A u monografiji o Đevđeliskoj Kazi se kaže: “Ne može zamisliti devojka u selu koja nema svog mladića. Svaki u selu zna koja devojka kog mladića voli. Ako je mladić iz dobre kuće roditelji to odobravaju” (Tanović 1927).

Ašikovanje

Grbić (1909) prilično detaljno opisuje susrete mladića i devojaka u boljevačkom kraju “nasamo”, kada se oni obično viđaju na nekom skrovi-
tom mestu “da ašikuju”. “Oni se napred dogovore, gde će se sastati, pa ako momak na određeno mesto stigne pre, on onda zasvira u sviralu ili gajde, a ako devojka dođe pre zapeva kakvu pesmu, a obično ovu:

Oj ubava, ubava devojko, oj,
Nešto mi se oči zaklapaju,
Zaklapaju oće da spavaju.
Majka veli: Večeraj pa spavaj!
Ja bi spala, al’ na mogu sama,
Ja bi zvala sa sela bećara
Bećar spava, oči ne zatvara,
Svu noć, majko, s mene razgovara,
Ne bi spala ni noći ni dane,
Dok se, majko, s njega ne rastanem!

Čim momak čuje glas svoje devojke, odmah ide na ono mesto. Kad dođe, prvo se pozdrave, pa sednu ili legnu na travu i to ovako: devojka legne momku na levu ruku, a njena je desna ruka ispod momka. Momak levom rukom uhvati devojku za levu ruku iza leđa i to tako udesi, da devojka rukama ne može da se brani. Devojka radi bezbednosti prekrsti noge, suknu podavije i povuče gore, a noge namesti između nogu momk-
ovih. Kada su se tako namestili, momak prvo raskopča nedra devojkinu, izvadi dojke napolje, pa ih miluje, ljubi i steže. Za tim poljubi devojku prvo u desni obraz pa u levi, pa posle u desno oko pa u levo. Devojka sama okreće glavu da je momak ljubi, a i ona tako isto ljubi momka, pa se posle pritiskuju, štipaju, golicaju, muluju, ljube, i to ašikovanje traje po sat dva i više. Ne smatraju za sramotu, ako bi ih ko na poslu zatekao. *Devojka dozvoljava momku sve od pojasa pa gore. Svaki momak gleda da prevari devojku, ali od sto slučajeva jedva da se desi jedan. Svaka devojka čuva svoj obraz i svoje poštenje, i zato između momka i devojke nema bluda.* Narod, pa i sami devojački roditelji, inače smatra ašikovanje kao nevinu stvar. Majka zna, da joj kćer s nekim momkom ašikuje i ne brani, jer je i ona to isto radila. To je običaj.”

Slično su se ponašali i mladi Popovci: “U staro doba momkovanje i djevovanje je počinjalo od 18-20 godina, a sad počinje od 15-16 godina.

Obično svečanim danima dogovore se po dva-tri momka pa, zagrljeni i pjevajući, krenu onamo gde misle da će naći devojke koje vole. One takođe izviruju idu li momci, I kad ih opaze, počnu se ćeretati (ćaskati, smijati) ili se zagrlje, pa pjevaju, ako su udaljene jedna od druge, onda se žćukaju' (naroćitim glasom dozivaju). Sve to ćine da obrate pažnju na se. Kad momci dođu do njih i nazovu boćiju pomoć, pitaju ih: 'Je li vam neobićno?' – 'Nije' - odgovarju one – 'Što će nam biti neobićno.' 'Onako Oćete li nas primiti u drućstvo?' – 'Mi vas ne gonimo Brdo je svaćije'. – 'Lijepa cvijeta!' dobaciće neki od njih. – 'A što? Je l' ti ųao što je u mene!' – 'Uveo bi u mućkim rukama' – 'Ne bi Daj, bona, da malo pomirićim!' – 'E, jes. Bogami! Došla ti volja da pomirićeš. Ne dam!' – 'Daćeš!' – 'Neću!' – 'Ja ću ti ga oteti.' – 'Ne moćeš.' – 'Sad ćeš vićeti!' I momak priskoći i pograbi je. Ona se izmakne i cikteći bjeći. Momak se naturi za njom i, kad je sustigne, povali je podase, zatim grli, ljubi, i ųtiplje i pipa, bez ikakvog ustrućavanja rukama dodiruje do svakog dijela njenog tela, a ona se toboće brani, koprcu, draćka ga i vrićti. I njegov drug ne stoji skrćtenih ruku i on se nedaleko od njih zabavlja sa dugom. Biva i to da devojka sama zavuće ruku u njegov dćep od gaća u kom ima oraha, ljećnika, smokava ili ųto drugo, a ustvari hoće samo da ga malo poćkaklji i nadraći. To momci i devojke u Popovu ćine javno pred drugim ćobanima, pred djecom i odraslim, ćine i u polju i brdu, pred starim ljućdima i ųenama koje ih ponekad i potstrekavju na to. To zovu ćosanje'' (Mićović 1952).

U većini drugih monografija navodei se da do aćikovanja ne dolazi. To je u skladu sa podatkom iz prve kategorije da se devojke i mladići mogu vićati samo na javnim mestima, ųto iskljućuje mogućnost bilo kakvog fizićkog kontakta jer je i pokazivanje emocija u patrijarhalnoj kulturi pod strogom kontrolom. Tako Đorđević (1958) ne piće o aćikovanju. Međutim, neųto o nekonvencionalnim odnosima mladića i devojaka moćemo naslutiti iz njegovog opisa "sedenjki" na kojima su se mladići i devojke sastajali, prićali i ųalili se: "Kad stariji zaspe, na sedeljka ma poćinje prepevavanje. Devojke sa jedne sedenjke prepevavaju devojka ma na susednoj, ili kojoj drugoj sednjki u selu. U njima spominju imena momaka i njihovih devojaka i pojedine momente iz njihovih odnosa" (ibid). Na primer:

'Il mi doći, il' da doćem, Jovo?'
'Ti mi doći, ja ne mogu, Rućo!'
'ųute dunje mirjave, Stojanke'
'Ti mi doći pa mirići, Miloćko!' (ibid)

Iz ovih stihova moguće je naslutiti da su se momci i devojke ipak mogli sastajati "i nasamo". Ipak, detaljnijih podataka nemamo.

Rađanje vanbračne dece

Rađanje vanbračne dece ne obrađuje se posebno ni u jednoj od dve referentne monografije. Podaci o vanbračnoj deci pominju se samo uzgredno. Rađanje vanbračne dece smatra se društvenom anomalijom i kao takvo nailazi na osudu društva. Etnografi ne skrivaju svoj stav prema ovoj pojavi i "retke slučajeve" ističu kao loše primere. O tome govore i podaci iz "liberalnih" monografija, kao što je ona o Boljevcu, gde se izričito kaže da se svaka devojka pri ašikovanju čuva da je momak "ne prevari".

Zbog takvog stava sredine majke su najčešće takvu decu ubijale, što se smatralo manjom sramotom od njihovog daljeg podizanja i čuvanja. Grbić piše: "Vrlo je redak primer da devojka rodi dete. Ako devojka ostane trudna, velika je sramota i obično se gleda da pobaci. U svakom selu ima poneka baba, koja pomaže devojkama, a vrlo često i udatim ženama da pobace. Babe ih trljaju i to sve dotle, dokle ne dobiju pranicu, pa time i začetak izbace. Mnoge za to plate i glavom, ali ih više olako prođe. Veštim babama devojke i žene plaćaju za trljanje po četiri do pet dinara, a nekad i više" (op. cit.).

Devojke koje su "kopilile" kasnije su se teško udavale za udovce ili siromašnije ljude. Međutim, monografije često navode i potpuno drugačije stavove. Rađanje vanbračne dece može "podići cenu devojci", jer je dokaz da je sposobna da rađa. Čini se da se na vanbračna rađanja "stvarno ne gleda kao na neko veliko zlo ili sramotu, iako se ono ne želi, a položaj vanbračne dece nije u svemu ravan položaju bračne dece, iako nije ni nepovoljan" (Filipović 1939). Tihomir Đorđević (1909) navodi primere nevesti koje su se udale trudne, pa su u braku rodile decu. Takve devojke su najčešće priznavale s kim su zanele a "okrivljeni" je plaćao devojčinom mužu određenu sumu i on se obavezivao da će dete paziti kao sopstveno.

Otmice i prebezi

I ove pojave se smatraju anomalnom društvenom pojavom, iako su veoma česte. U vreme vladavine Miloša Obrenovića donete su mnoge odredbe koje su imale za cilj zabranu nasilnog udavanja devojaka koje su zbog toga često pribegavale prebezima ili prividnim otmicama. To je u skladu sa podacima koje daju monografije koji kažu da su ranije otmice bile znatno češće.

Tihomir Đorđević (1909) navodi petnaest slučajeva otmica, od kojih su neke bile veoma brutalne. U jednom slučaju mladić je ubio devojku koja se otimala a u drugom je ubijen kmet koji je čuo devojačke pozive i došao da joj pomogne. Uopšte, otmice i prebezi bili su veoma čest način sklapanja braka protiv kojeg su se vlasti dugo borile.

S prelaskom u XX vek, glavni razlog otmica postalo je smanjene izdataka oko svadbe, pa se uglavnom radilo o prividnim otmicama, koje su se ustvari dešavale uz saglasnost devojčinih roditelja. Protokol "begajne" bio je opšte poznat: "Begajne obično biva uoči praznika, kad devojački otac nije kod kuće ili kad su u poslu (...) Devojka pre toga ugovori gde će je čekati ergen i njegovi drugovi, kad će da dođu i po čemu će znati da su to oni" (Tanović 1927). Prebeg (ili prividna otmica) se gotovo uvek srećno završava: "Nije se još desio slučaj da beganku vrate očevoj kući" (ibid).

I otmice i prebezi su u tesnoj vezi sa mogoćnošću devojaka i maldicia da sami biraju bračnog partnera bez prisile roditelja.

U "liberalnim" monografijama se vrlo malo govori o prebezima, a otmice se uopšte ne pominju: "Svadbe se prave većinom proševinom, a ima i takvih slučajeva da devojka sama pobegne momku. To se dešava samo onda, kada devojka voli momka, a roditelji joj iz kakvih mu drago razloga ne dadu da pođe za njega, ali su takvi slučajevi vrlo retki. Od sto sklopljenih brakova, jedva da ima dva takva primera" (Grbić 1909). Razlog za mali broj prebega je vrlo jednostavan. "Bilo da roditelji žene sina, bio da udaju kćer, većinom gledju da ispune želju svoj dece. Nijedan roditelj neće primorati silom sina da uzme neku devojku, niti će primorati kćer da pođe za onoga za koga nema volju. Roditelji savetuju bilo sina bilo kćer, iznose im dobre i rđave strane, pa većinom ih mladež poslušava. Slučajevi, da roditelji silom namoraju sina da uzme neku devojku, ili kćer da pođe za nekog momka, retki su. Roditelji znaju da takav nasilan brak donosi svađu i omrazu i da se na kraju završava razdorom. Zato većinom gledaju da zadovolje decu. Otuda je u narodu i ona izreka: 'Što omile, ne omraze'" (ibid. 149). Slično govori i Lj. Mićović koji navodi da se sa promenama u zadrugama koje su dovele do većih sloboda u izboru bračnog partnera od strane devojaka, znatno smanjio broj otmica i prebega. "U staro doba bilo je mnogo *otimačina*, kako se veli u Popovu, čega danas već nema. Otimačina ima prividnih i pravih. Prividne otimačine vrše se po dogovoru sa devojkom i sa njezinim roditeljima. To se čini radi toga da se svadba obavi sa manje troškova. One su jednostavne. Po dogovoru, devojka pričeke negdje na sijelu, pred kućom ili kod svoje drugarice i prosici je prevedu u momkovu kuću. Takvih prividnih otimačina ima i danas i kod pravoslavnih i kod katoličkih. Prave, istinske otimačine izložene su riziku, opasnosti i većim troškovima. Pa i pravih otimačina bilo je različitih, lakših i težih. Lakše su otimačine kad devojka hoće, a roditelji neće, a teže kad neće ni roditelji ni devojka" (Mićović 1952).

Interesantno je uočiti da je se u Popovu ne gleda povoljno na devojke koje same odu momku, "dođu momku na noge", pa se najčešće pribegava "prividnim otmicama" koje izgleda na neki način "čuvaju obraz devojci".

U monografiji o Leskovačkoj Moravi malo se govori o prebezima i otmicama; ovi običaji pominju se samo uzgredno bez zadržavanja na detaljnijim objašnjenjima. Autor navodi da su se devojke nekada udavale isključivo po odluci roditelja, što ni u vreme sakupljana podataka nije bio redak slučaj. Ali “kada se mladi koriv poduže vremena, pa je njihova ljubav odbrena od obojih roditelja, tu se nema šta pitati, jer je proteklo prilično vremena otkako se mladi viđaju zajedno, naročito u kolu, te je najzad svima sve poznato” (Đorđević 1958).

Provera mladine nevinosti prve bračne noći

U monografijama “liberalnog” i “konzervativnog” modela uočavaju se znatne razlike u opisivanju i davanju značaja ovoj proveri. U monografiji o Boljevcu njoj je posvećeno jedva pola strane, dok u opisu Leskovačke Morave postoji čitav odeljak u okviru opisa svadbe, pod nazivom “prva bračna noć”, koji zauzima jednu šestinu opisa čitavog svadbenog rituala i potkrepljen je nizom autentičnih primera.

Grbić o prvoj bračnoj noći i proveri piše: “Svaka svekrva pazi da li joj je snaja bila kao što treba. Obično svekrva namesti, gde će mladenci prve večeri spavati, a sutradan opet ona gleda da namesti postelju. Ako je mlada bila na svom mestu, onda ovlada veće veselje i raspoloženje. Ako mlada nije bila na svom mestu, onda se primićuje po tome, što je sve hladno i ćutljivo” (op. cit.).

U Leskovačkoj Moravi situacija je daleko ozbiljnija. Svekrva ne samo “da gleda” da raspredi postelju mladenaca, već joj je to društvena dužnost. i ne samo njena. Da bi situacija u pogledu mladine nevinosti bila što nedvosmislenije utvrđena, angažuje se niz ličnosti (od momkovich drugova do cigana svirača koji daju poslednju reč). “U selima, čim se gosti razidu, mladoženjski momci povedu mladence u neku zasebnu sobu, ili u podrum i tamo im prostru rogožu a preko nje slamaricu. (...) Kako ima pokvarenih slušača, neko se od njih ranije sakrije negde u blizini pa čeka da sazna je li mlada bila poštena ili ne. Mnogi provrte rupicu na tavanu tog odeljenja pa kroz nju motre šta se unutra dešava” (Đorđević 1958). Mladina nevinost se veoma ceni i zato “nepoštene mlade” često pribegavaju raznim “magijskim sretstvima” kako bi onesposobile mladoženju za polni akt i tako skrenule pažnju sa sebe. Svatovi upravo i očekuju tako nešto, pa su u blizini bračne postelje uvek prisutni mladoženjini momci koji “ako se u pokušaju (deflorisanja mlade, prim. autora) nije uspelo ... uđu u sobu kod mladenaca i pregledaju sve njihovo ruho, gledaju da nije slučajno ili ‘namerno’ okrenuta naopako koja košulja, gunjče, čerga. Uvek se posumnja da je to uradila mlada kako bi sakrila svoje nepoštenje, time što bi oglasila mladoženju da je nesposoban, ‘da neje mogaja’” (ibid). Ukoliko i posle ovih provera ne dođe do defloracije, pristupa se različitim magijskim

sretstvima. Na primer, “momci rastoče kola, razbacaju poljoprivredni alat po dvorištu, pa mladoženju između svega toga loma provedu (...) u tu svrhu donesu nabrdila, nitke i skirpke pa se kroz njih mladoženja provuče a kroz vratila, mladine prsten i njenu košulju samo pomokri. Neki vode mladoženju pa ga nateraju da prođe ispod ćuprije. U Donjoj Lokošnici mlada stane ispod ćuprije, a mladoženja odozgo na ćupriji izvrti burgijom rupu. Kroz tu rupu se mladoženja pomokri, a mlada dočeka u skut” (ibid). Postoji još mnogo načina da se skinu činu. Navodi se da S. I. iz Donjeg Sinkovaca nije uspeo da defloriše mladu sve donde dok nije nožem rasekao košulju mladine između njenih nogu (ibid.).

Đorđević smatra sve ove radnje besmislicama: “Ustvari do neizvršenja ovog akta dolazi iz drugih uzroka: ili *zbog stvarnog nepoštenja mlade*, ili zbog čisto fizioloških pojava: nerveze, umora, impresije, stida i td. Nepoštena mlada pripegava ranije smišljenim radnjama i gleda da ponedeljak prođe bez košulje i da tako svoj raniji prestup u pogledu čednosti zavije velom zaborava (ibid). Ne navodi se koje su to “nemagijske radnje” koje koristi mlada da bi preve bračne noći “onesposobila mladoženju”.

Nakon čina deflorisanja vrši se javno procenjivanje nevestine nevinosti pre braka. Mladoženjini momci uzmu mladine košulju iznesu je svekrvi, ašćiji i Ciganima sviračima. “Kad se, dakle, sastane ova uobičajena komisija, Cigani sipaju rakije na mrlje, pa ako se one odmah rasture i zamodre, mlada je nepoštena, žneje arna’, žneje česna’, žizela g...a’, ako se mrlje ne rasture odmah već se rascvetaju, znači da je mlada časna i poštena. (...) Kad se dvoumi u pogledu mladine poštenja, nju povedu svekrva i muž do nekog rodnog drveta, koji ona zađe triput i na kraju ga poljubi. Ako je mlada bila nepoštena, veruju da će se drvo osušiti. (...) Ako je mlada nepoštena, Cigani neće svirati u ponedeljak, žda im deca ne bi umrla’, nego samo biju u goč. U poslednje vreme cigani se ne pridržavaju tog pravila, oni i nepošteboj mladi sviraju, ako padne koja para više i koji par čarapa. Ipak, nepoštenoj mladi se svira nešto kasnije, od 9-10 časova” (ibid). Po tome celo selo zna da li je mlada bila poštena ili ne. Osim toga, čim se konstatuje mladina nevinost, momci pucaju iz puške i celom selu objavljuju radosnu vest. Koliko je ova provera važna govore i slučajevi da su se mlade kojima nije svirala muzika ubijale.

Ako se utvrdi da mlada nije bila nevinna i ona i njeni roditelji doživeće niz neprijatnosti. Nepoštena mlada mora da pije nezaslađenu rakiju u koju se stavi malo čađi. Takva rakija pošalje se mladinoj kući. Veruje se da nepoštena mlada donosi nesreću kući u koju je došla i da bi se to izbeglo svekrva mora javno da govori o mladine nepoštenju, jer se veruje da bi, u slučaju prikrivanja, došlo do pomora ljudi i stoke u kući. Nesreća se pokušava prebaciti na kuću iz koje je mlada došla i to tako što

se ta rakija “sipa malo na mladin kućni prag, u jar i košar, da se nesreća dogodi u stoci i kući mlade, odakle je nepoštena izašla, a ne u kući gde je došla” (ibid).

“Sa nepoštenim mladama se različito postupa. (...) Komišjke nepoštenoj mladi ne dolaze na čestitku, a za živu glavu se neće napiti rakije iz one kuće gde je mlada došla nepoštena, jer će ih naći zlo (žzdetsvina’). Za poštenu mladu cvećem se kiti metla kojom će ona da mete, a za mladu nepoštenu se to ne radi, nego i samo đubre iznese u skutu i prospe ga dalje od kuće. Neki takvu mladu svuku u košulju i prete je goćem domesta ili potoka, ili raskršća, gde se obično izabcuje đubre” (ibid).

Đorđević navodi primere koji su se dogodili trideset i četrdest godina pre njegovog istraživanja. Navodi sed takođe i jedan slučaj iz razdoblja u kojem je sprovodio svoje istraživanje (1947-1950). “Kada je jedna mlada došla u Gornje Sinkovce 1950, usled izvesnih smetnji nije se mogla praviti svadba te godine, ne go je to bilo čak dogodne. Kad su svatovi ulazili, svekrva je svakog oklagijom dodirivala i govorila: ‘Moja sna’ a nepoštena’. Na to nije niko reagovao pa ni mlada ni mladoženja” (ibid). To govori o slabljenu stvarne funkcije provere, ali se verovanje po kojem bi to prećutkivanje dovelo do nesreće zadržalo.

Autori monografija veoma neodređeno navode priče o “vremenu prošlom”, kad su ljudi bili “znatno moralniji”. S tim u vezi, veruje se da je ova provera nekad bila mnogo češća, a sankcije za “nepoštene mlade” mnogo strožije. Đorđević tako kaže: “Pričali su mi da su nekada stari nepoštene mlade vraćali roditeljima i to na magaretu okrenuta lica prema magarećoj stražnjici” (ibid.) Grbić ne govori o vraćanju mlade, ali navodi da je postojala praksa koja se u vreme njegovog istraživanja već izobičajila (po Đorđevićevim rečima sličan običaj se održavao u Leskovačkoj Moravi skoro pola veka posle Grbićevog istraživanja, što govori o razlici u gledanju na čednost devojaka u ova dva kulturna modela): “kad dođu mladini roditelji u pohode, mladoženja napuni čašu vina ili rakije i posluži tasta. Ako je mlada bila na svom mestu, onda mu daje da pije iz zdrave čaše; ako nije daje mu da pije iz provaljene čaše. Mladoženja prstom odozdo zapuši onu rupu, pa čim tast uzme čašu, a rakija ili vino se prospe. Danas već toga nema” (Grbić, op. cit.). Kao što smo videli, i Đorđević primeri o javnom ponižavanju mlade potiču s početka veka, ali su običaji javnog objavljivanja njenog poštenja ili nepoštenja aktuelni i u godinama kada je skupljao podatke.

Analiza

Prema navedenim monografijama, idealni model predbračnog života devojaka u srpskoj tradicijskoj kulturi bi izgledao ovako:

Devojke žive strogo "moralno". Ne sastaju se sa momcima i ne "ašikuju". U takvoj situaciji roditelji biraju mladoženju na kojeg devojka treba bez pogovora da pristane. Provera mladine nevinosti prve bračne noći je čisto ritualna, kako bi se potvrdila devojčina čistota i proslavio postojeći patrijahalni moral.

Međutim, u opisu sadržaja datih monografija uočavaju se određene protivrečnosti. U "liberalnom modelu" te protivrečnosti su nešto manje. Et-nografi koji su opisali ovaj model svedoče i o postojanju izvesnog neskladu između zvanične postavke institucije i njenog ostvarivanja u praksi.

Analizirajući odnose zamišljenog i ostvarenog reda kulture po izdvojenim kategorijama. U monografiji koju smo uzeli kao reprezentativnu za "liberalni" model, Grbić opisujući susrete mladića i devojaka ističe da je devojkama dozvoljena sloboda kretanja i da su njihovi susreti sa mladićima odbreni od strane zajednice. Slično je i sa ašikovanjem. Međutim, seksualni odnosi su strogo zabranjeni. Grbić, ipak, uočava da se ipak dešava "da mladić prevari devojku" i navodi da u selu postoje izvesne "babe" koji pomažu devojkama da pobace. On je, čak, upoznat i sa njihovim cenovnikom za pomenute usluge.

O otmicama i prevezima autor ove monografije govori vrlo malo i donosi razloge za to. Devojke same biraju bračnog partnera, te nemaju razloga "da beže".

Provera mladine nevinosti prve bračne noći vrši se veoma diskretno i bez većeg je značaja po dalji život mlade u novoj porodici.

U Leskovačkoj Moravi, videli smo, situacija je sasvim drugačija. Iako je ovo istraživanje rađeno pedeset godina posle onog u Boljevcu, rezultati do kojih je Đorđević došao govore o znatno konzervativnijem kulturnom modelu regulisanja predbračnog života devojaka. Autor navodi da "roditelji veoma strogo drže žensku decu" iako se po njegovim rečima stanje u vreme njegovih istraživanja znatno promenilo, pa devojke mogu sretati mladiće "na korzou". Međutim, o susretima "nasamo" i ašikovanju se ne govori. O tome da su mladi, ipak imali priliku da se sretno možemo nešto naslutiti iz dozivki koje je Autor zabeležio na sedeljama. S obzirom da se mladi ne viđaju "nasamo", u monografiji se ne govori ni o rađanju vanbračne dece. Takav strog moralni red vrhunac potvrde dobija u proveru mladine nevinosti prve bračne noći. Ovaj ispit je veoma bitan element svadbe. Od njega umnogome zavisi nevestin položaj u braku. Navode se mnogi slučajevi iz prve polovine veka, a o savremenom stanju daje se samo jedan primer koji pokazuje gubljanje stvarnog značaja provere.

Zaključak

Rezultati dobijeni analizom navedenih monografija ukazuju na postojanje dva nivoa tradicijske kulture. Prvi od njih je zamišljeni red kulture. To su zvanični propisi kojima se uređuje društveni život i koji, najčešće, predstavljaju sliku koju neka kultura ima o samoj sebi. Ostvareni red kulture je “pravo stanje stvari”, ono što se događa u “praksi”. I “liberalni” i “konzervativni” model poseduju i jedan i drugi nivo. U Grbićevoj monografiji oni su nešto bliži jedan drugom, tj. između određenih kategorija koje smo izdvojili u analizi nema očiglednih protivrečnosti. Tako se kaže da su susreti devojaka i mladića i ašikovanje dozvoljeni i oni se zaista dešavaju. Međutim, predbračni seksualni odnosi, iako nedozvoljeni, ipak se dešavaju, što vidimo iz podataka o rađanju vanbračne dece (odnosno nasilnom pobačivanju) i proveru mladine nevinosti prve bračne noći. Snaga prekršene društvene regule je tolika da devojke radije rizikuju život pri nestručnim abortusima, nego što rađaju takvu decu. Naknada za uspeli abortus je prilično velika, pa je opravdano pretpostaviti da sa njenim izdvajanjem iz kućnog budžeta morao biti upoznat bar neko od ukućana, verovatno majka, budući da sama devojka nema novca kojim bi samostalno raspolagala. Videli smo da provera mladine nevinosti tokom prve bračne noći nije bila previše stroga niti je striktno poštovana i u daljoj prošlosti. To govori o popuštanju društvene regule u situaciji koja se više ne može ispraviti (devojka se, doduše nije “nekada” kao u okolini Leskovca vraćala ocu, ali je postojao jedan po oca neprijatan običaj), ali i o pokušaju prikrivanja nedozvoljene situacije kada je ona “ispravljiva” (kao u slučaju nerađanja dece začete pre braka). Devojka treba da “za svet ostane poštena” iako je “za sebe nepoštena”.

U monografiji o Vranjskom Pomorvalju protivrečnosti između zamišljenog i ostvarenog reda kulture su mnogo veće. Đorđević govori o susretima devojaka i mladića, ali ne i o ašikovanju. Roditelji su stalno u strahu da bi devojka mogla prekršiti norme “čednog života” i upustiti se u nedozvoljene odnose sa mladićem. Zato je njeno kretanje strogo kontrolisano. Međutim, iz provere vidimo da one ipak pronalaze načina da se sastaju sa mladićima. Đorđević na jednom mestu kaže da devojčina majka i pre nego što joj jave rezultate “testa” zna da li joj je ćerka bila poštena ili nije. To znači da je majka ipak obaveštena da joj “ćerka ide po momcima”. Provera mladine nevinosti prve bračne noći je centralni čin svadbene svečanosti što govori o odlučnoj rešenosti zajednice da nizom sankcija sprovede “moralni” kulturni model. S tim u vezi je i niz verovanja koji se odnosi na zlo koji donosi nepoštena mlada i od kojeg se može spasti samo magijom.

Veliku poteškoću u analiziranju ove monografije predstavlja hronološka nepreciznost autora u datiranju podataka. Pitanje aktuelnosti opisanog načina života otvara i problem njegove "realnosti". Iako je opis dat u etnografskom prezentu, primeri opisanih situacija obično su stari više od pedeset godina (autor sam kaže da su mu "to govorili stari ljudi iz svoje mladosti"). Jedini zaista savremen slučaj koji Đorđević navodi odnosi se na odbegavanje devojke koja se posle godinu dana zajedničkog života udala za momka kojem je dosegla. Na svadbi, "svekrva je svakog gosta dodirivala oklagijom i govorila: 'Moja snaja nepoštena'". Na to se, međutim, niko nije obazirao, "čak ni mlada ni mladoženja" (op. cit.). Ovaj primer, koji na prvi pogled nedvosmisleno svedoči o društvenim promenama i popuštanju strogosti nekadašnje društvene norme, mogao bi isto tako biti i povod da se relativizuje verodostojnost Đorđevićevog opisa; može se, naime, postaviti pitanje da li je opisano ponašanje ikad predstavljalo društvenu realnost, tj. da li je etnograf u svojoj anketi dobijao odgovore o zamišljenom, a ne, kako je verovao, o ostvarenom redu kulture. To, uostalom, nije ništa neobično i novo u etnografskoj praksi.

Vera Erlich je, analizirajući promena društvenih i porodičnih odnosa "u tri stotine sela" na teritorije Kraljevine Jugoslavije, utvrdila da se jugoslovenska porodica u prvoj polovini ovog veka nalazila u nizu transformacija koje se odnose na uspostavljanje jednog novog kulturnog modela nastalog raspadanjem zadruga. Njena istraživanja su pokazala da se promene na nivou "ostvarenog reda kulture" slabo odražavaju na već postojeći "zamišljeni red kulture". Tako devojka dobija sve veće slobode, ali ostaje nezaštićena u pogledu nekih sankcija koje "slobodno" ponašanje donosi sa stanovišta "ostvarenog kulturnog reda". Takvo objašnjenje može se primeniti i na protivrečnosti uočene u analiziranim monografijama, a čini mi se, posebno na Đorđevićevu monografiju koja najočiglednije pokazuje preplitanje starog i novog načina života (zabrana kretanja: korzo, zabrana ašikovanja: susreti, zabrana seksualnog života pre braka: nevenčni brakovi ili seksualni život pre braka koji se "otkrije" proverom koja se održala radi očuvanja idealnog poretka).

Literatura

Đorđević, M. 1958. Život i običaji narodni u Leskovačkoj Moravi. *Srpski etnografski zbornik*, knj. LXX.

Đorđević, T. 1909. Građa za srpske narodne običaje za vreme prve vlade kneza Miloša. *Srpski etnografski zbornik*, knj. XIV.

Erlich-Stein, V. 1971. *Jugoslovenska porodica u transformaciji*. Zagreb: Liber.

Filipović, M. S. 1939. Običaji verovanja u Skopskoj kotlini. *Srpski etnografski zbornik*, knj. LIV.

Grbić, S. M. 1909. Život i običaji naroda u Boljevku. *Srpski etnografski zbornik*, knj. XIV.

Levi-Strauss, C. 1989. *Strukturalna antropologija*. Zagreb: Stvarnost.

Mićović, Lj. 1952. Običaji i verovanja Popovaca. *Srpski etnografski zbornik*, knj. LXV.

Nikolić-Stojančević, V. 1974. Vranjsko pomoravlje – etnološka ispitivanja. *Srpski etnografski zbornik*, knj. LXXXVI.

Rihtman-Auguštin, D. 1981. O modelu patrijahalne zajednice. U *Predmet i metod izučavanja patrijarhalnih zajednica u Jugoslaviji* (ur. Đ. Pejović). Titograd: CANU, str. 71-6.

Rihtman-Auguštin, D. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.

Tanović, S. 1927. Srpski narodni običaji u Đevdeliskoj Kazi. *Srpski etnografski zbornik*, knj. XL.

Marina Simić

Women's Life Before Marriage in Patriarchal Society: Imagined and Realized Order of Culture

Based on analysis described in ethnographical monographs from the first half of 20. century about women's life before marriage, existence of two orders of culture was found: imagined and realized order. Comparing different monographs we can see contradictions in descriptions as well as that our ethnographers primarily described the imagined order. Even in this case they give an idealized picture of the "Serbian village" and social relations.

